

Андижон машинасозлик
институти
Машинасозлик факультети
“Ер усти транспорт тизими”
3-курс 0-93гуруҳ талабаси
Моминов А.нинг
Иқтисодиёт назарияси фанидан
тақдимоти

Мавзулар

- 1. Ялни талаб ва ялни таклиф ва улар даражасига таъсир этувчи омиллар.*
 - 2. Цикллилик умумий ҳаракат шакли.*
 - 3. макроиқтисодий баркарорлик тушунчаси ва унга эришишнинг классик назариялари.*
 - 4. Молия тизими. Давлат бюджети даромад ва харажатлари.*
-

Ялни талаб - бу, товарлар бозорида таклиф этилаётган товарлар ва хизматларга булган талабларнинг жамидир. Ялни талаб мамлакат Иқтисодиётидаги ялни ишлаб чиқариш билан иқтисодий субъектларнинг талаби ҳамда баҳолар умумий даражаси Ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди. Ялни талабнинг усиши махсулот ишлаб чиқариш хажми ва иш билан бандликни рағбатлантиради, баҳолар даражасига зарур микдорда таъсир этади.

Ялни талабнинг тузулиши куйидагича:

истеъмол товарлари ва хизматларига булган талаб;

инвестиция товарларига булган талаб;

давлатнинг товарлар ва хизматларига булган талаби;

чет элликларнинг мамлакат экспортига талаби.

МакроИқтисодиётда ялни талаб даражасига икки омил таъсир этади, яъни пул таклифи ва унинг айланиш тезлиги. Ялни талабга таъсир этувчи омиллар аксарияти уй-хужаликлари истеъмол товарлари харажатлари, давлат харажатлари, соф экспорт, истеъмолчилар турмуш даражаси, соликлар ва уларнинг даражаси, имтиёзлар, валюта курслари харакатидаги тебранишлар, Тошқи бозорлардаги узгаришлар ҳамда ~~бошқалар айнан пул таклифи ва унинг айланиши тезлиги таъсирида намоён~~ булади.

МакроИқтисодиётда ялпи талаб даражасига икки омил таъсир этади, яъни пул таклифи ва унинг айланиши тезлиги. Ялпи талабга таъсир этувчи омиллар аксарияти уй-хужаликлари истеъмол товарлари харажатлари, давлат харажатлари, соф экспорт, истеъмолчилар турмуш даражаси, соликлар ва уларнинг даражаси, имтиёзлар, валюта курслари ҳаракатидаги тебранишлар, Ташқи бозорлардаги узгаришлар ҳамда бошқалар айнан пул таклифи ва унинг айланиши тезлиги таъсирида намоён булади.

Ялпи таклиф - якка таклифлар йиғиндисидир. Якка таклиф сотувга чиқарилган барча пировард ва хизматлар пул ифодасининг умумий ҳажмидир. Ялпи таклифга таъсир этувчи омиллар қуйидагилардан иборат: технологиядаги узгаришлар, ресурслар баҳолари, соликлар ва бошқалардир.

Омилларнинг сифати маъносида иш қучининг касб, маҳорат даражаси ва ишлаб чиқариш технологияси тушунилади. Иқтисодий ресурслар сифати уларнинг унумдорлиги, муайян вақтда ҳар бир омил бирлиги учун яратилган маҳсулот миқдори билан характерланади

Шундай килиб, макроИқтисодиёт ҳар бир ҳодиса, категориянинг Ўртача миқдорини ифодаловчи курсаткичи ҳисобланади. МакроИқтисодиёт жон бошига туғри келадиган товар, меҳнат унумдорлигининг Ўртача даражаси ҳар бир оилага Ўртача туғри келувчи даромад ва ҳақозоларни давр, вақт мобайнидаги узғариши таҳлил объекти ҳисобланади. Талаб ва таклиф эса, кишилар эҳтиёжсини қондириши учун хизмат килувчи омил ҳисобланади. Кишиларда эҳтиёж бўлса, у талаб қилади ва узурни сотувчи ҳам ҳар хил товарларни таклиф қилади.

МакроИқтисодиёт Иқтисодиётнинг ривожланиши, унинг ҳажми ва сифати, яъни даромад, бандлик, товарлар ва хизматларни қупайтириши муаммолари ҳақидаги илмдир. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.Каримов узининг “И.А.Каримов. “Ўзбекистон - иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириши юлида”. Тошкент. “Ўзбекис-тон” 1995й.” номли асарида макроИқтисодиётни барқарорлаштириши масаласини катта стратегик (узукни қузлаган) устувор вазифа деб таъсифлайди

Бунинг маъноси-”макроИқтисодиётда мувозанатни сақлаш, ишлаб чиқаришнинг кескин даражада пасайишига ва оммавий ишсизликка юл қуймасликдир. Шунингдек, у пул кадрсизланишининг, пул эммисиясининг бошқарилишини таъминлаш, тулов балансини бир меъёردа сақлаш...” дир (197 бет).

Иқтисодий цикларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларга таъсир кўрсатувчи омилларнинг чуқур ва изчил равишда тадқиқ этилиши турли кўринишдаги иқтисодий цикл назарияларининг вужудга келишига олиб келди. Кўпчилик ҳозирги замон иқтисодчилари иқтисодий цикларнинг объектив тавсифини тан олиб, бу ҳодисани унга таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларни таҳлил қилиш орқали ўрганишни тавсия қилади. Иқтисодий цикларни ташқи омилларнинг мавжудлиги билан тушунтирувчи назарияни экстернал назария деб аталади.

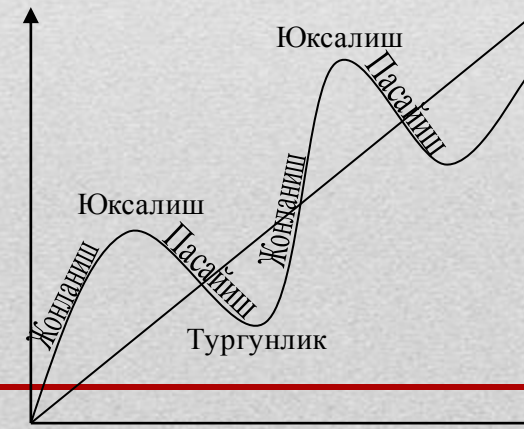
Ташиқи омилларга иқтисодий тизимдан ташиқарида ётувчи ва иқтисодий ҳодисаларнинг даврий такрорланишини келтириб чиқарадиган омиллар киритилади. Бу ташиқи омиллар ичидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- урушлар, инқилобий ўзгаришлар ва бошқа сиёсий ларзалар;*
 - олтин, уран, нефть ва бошқа қимматли ресурслар йирик конларининг очилиши;*
 - янги ҳудудларнинг очилиши ва бу билан боғлиқ равишда аҳоли миграцияси, ер шари аҳолиси сонининг ўзгариб туриши;*
 - ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини тубдан ўзгартиришга қодир бўлган технология, тадқиқотлар ва инновациялардаги қудратли ўзгаришлар.*
-

Иқтисодий циклларни иқтисодий тизимнинг ўзига хос ички омиллари таъсирида вужудга келишини асословчи назария интернал назария деб аталади. **2.Иқтисодий цикл фазалари. “Узун тулкинлар назарияси”**

Иқтисодий цикл ҳозирги назарияларга кура 4 фазадан иборат.

- 1) Юксалиш (БУМ);
- 2) Пасайиш;
- 3) Тургунлик;
- 4) Жонланиш;

Иҳлаб чиқариш кувватлари бушаб қолади, товарлар ҳам туриб қолади, бозор касотлашади. Мана шундай тушкунликни иқтисодий кризис деб ҳам аташади. Кизис пайитида ишлаб чиқариш ва узок муддатга мулжалланган товарлар ишлаб чиқарувчи корхоналар энг кун зарар куради, улар ишлаб чиқариш хажмини кискариш, бандлик даражасининг камайиши энг максимал булади. Киска муддатга мулжалланган истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи корхоналарда бу таъсир анча кам булади. Албатта бу эрда истеъмол таркиби узгаради, баъзи категория товарлар, озик овкат, кийим кечак микдор ва сифат жихатдан камайтирилиши мумкин. лекин умумий талаб нисбатан сезиларли камаяди.

Китчин цикли – захиралар цикли деб ҳам номланади. Бунда Китчин (1926 йил) молиявий ҳисоблар ва товар захиралари ҳаракатида сотиш нархларини таҳлил қилиш асосида 2 йилдан 4 йилгача давр давомидаги қисқа тўлқинларни тадқиқ қилишга ўзининг эътиборини қаратади.

Жугрлар цикли – бизнес-цикл, саноат цикли, ўртача цикл ва катта цикл каби номлар билан ҳам аталади. Олдинги даврларда иқтисодий фан 7-12 йиллик циклларни ажратиб кўрсатганлиги туфайли, айнан шу цикл Француз, Англия, АҚШда фоиз ставкалари ва нархдаги тебранишларни асосий сабабларини таҳлил қилиш асосида саноат циклини табиатни ўрганишга катта хисса қўшган К.Жуглар (1819-1905 йй.) номи билан аталади.

Биринчи саноат цикли 1925 йил, машинали ишлаб чиқариш, металлургия ва бошқа этакчи тармоқларда ҳукумрон мавқеёини эгаллаган даврда Англияда кузатилади. 1936 йилдаги кризис, дастлаб Англияда бошланиб кейин АҚШга ҳам тарқалади, 1847-1948 йилларда АҚШ ва қатор Европа давлатларида бошланган кризис, туб моҳиятига кўра биринчи жаҳон саноат кризиси бўлган. Агар XIX асрда саноат цикли 10-12 йилни Ташиқил қилган бўлса, XX асрда унинг давомийлиги 7-9 йил ва ундан ҳам кам давргача қисқарган. АҚШ ва Европанинг ривожланган давлатлари XX асрда 12 та саноат циклини бошдан кечирган бўлиб, улардан эттитаси иккинчи жаҳон урушидан кейин рўй берган.

Кузнец цикли – кўп ҳолларда «Курилиш цикли» деб номланиб, 20 йилларгача бўлган иқтисодий тебранишлар билан аниқланади. С.Кузнец ўзининг «Миллий даромад» (1946 й.) номли китобида миллий даромад, истеъмолчилик сарфлари, ишлаб чиқариш мақсадидаги ускуналар ҳамда бино ва иншоотларга ялпи инвестициялар кўрсаткичларида 20 йиллик ўзаро боғлиқ тебранишлар мавжуд бўлишини аниқлайди. 1955 йилда америкалик иқтисодчининг хизматларини тан олиш рамзи сифатида саноат циклини Кузнец цикли деб номлашга қарор қилинади.

Кондратев цикли – «Узоқ тўлқинлар» цикли деб ҳам аталади.

Цикллиликнинг бу назариясини ишлаб чиқаришга рус олими Н.Д.Кондратев катта ҳисса қўшади. Унинг татқиқоти Англия, Франция ва АҚШнинг 100-150 йил давомидаги ривожланишини қамраб олади. Бунда у иқтисодий ўсишининг кўп омилли таҳлилини ўтказиб, яъни товар нархлари капитал учун фоиз, наминал иш ҳақи, ташиқи савдо айланмаси каби макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўртача даражасини умумлаштириш натижасида бир қатор катта циклларни ажратиб кўрсатади. А – а а

қишлоқ хўжалигидаги суғориладиган ерлар анчагина қисмининг мелиоратив ҳолати қониқарсизлиги туфайли фойдаланишга яроқсизлиги ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ушбу ижтимоий-иқтисодий муаммоларни тезроқ ҳал қилиш, уларнинг ечимини излаб топиш, миллий истиқлол мафкурасининг мазмунини ва хусусиятларини тушуниш кўп жиҳатдан кишиларнинг иқтисодиёт сирларини, айниқса, бозор иқтисодиёти муносабатларининг мазмунини, уларнинг талаблари ва хусусиятларини, қонун-қоидаларини, амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификациялашнинг мақсади ва моҳиятини чуқурроқ билишларига боғлиқдир. Иқтисодиёт назарияси фани иқтисодиёт тушунчаларини, унинг қонун-қоидаларини, тежамли хўжалик юритиш сирларини, турли кишилар ва хўжаликларнинг бир-бирлари билан манфаатли иқтисодий алоқада бўлиб, унумли меҳнат қилиш йўллари ва шакллари ўргатади.

И-цикл: (1787-1814 йй. – кўтарилувчи тўлиқ, 1814-1851 йй. – пасайтирувчи тўлқин.

ИИ-цикл: 1944-1851 йй. – кўтарилувчи тўлқин, 1870-1896 йй. – пасаяувчи тўлқин.

ИИИ-цикл: 1896-1920 йй. – кўтарилувчи

Иқтисодий циклар назариётчилари ичида таникли рус олими Н.Д.Кондратев алохида урин тутади, ”узун тулкинлар назарияси” номини олган унинг бу гоёси “Конъюнктуранинг катта циклари” (1925.й) маколасида уз аксини топган.

Хар бир давлат Иқтисодиётини ривожланиши иқтисодий курсаткичларини жами (Иқтисодий махсулот Миллий даромад. Саноат ишлаб чиқаришини хажми, иш хаки, олтин запаслари, хом-ашё материаллар билан таъминланганлик даражаси ва уларни казиб олиш, янги техника салмоги кабилар) билан характерланишини инобатга олиб олим Эвропа мамлакатлари (Англия, Франция, Германия, АКШ) да 100-150 йил давомидаги иш хаки, олтин, кумир казиб олиш, чуян эритиш каби юналишлардаги эришилган натижавий курсаткичларни таккослаб курди. Бу тадқиқод давомида хар бир давлатнинг Иқтисодиётининг ривожланишида Ўртача 50 йил давом этадиган узун тулкинлар мавжуд деган фикрни илгари сурди хамда иқтисодий инкирозларнинг келиб чиқиш табиатини чуқур тахлил қилишга эришди.

Макроиқтисодий баркарорликга истеъмор билан ишлаб чиқариш Ўртасида, талаб билан таклиф Ўртасида моддий ашёвий ресурслар билан молиявий маблағлар Ўртасида, ишлаб чиқариш омиллари билан улардан фойдаланиш натижалари Ўртасида умумий пропорционаллик мавжуд бўлади.

Макроиқтисодий баркарорлик ҳар бир давлатнинг ва иқтисодий фаннинг энг муҳим муаммоси бўлиб, Иқтисодиёт турли талофатларсиз, яъни табиий офатлар ва ижтимоий-иқтисодий инкирозларсиз ривожланишини ифодалайди. Бу вазият иқти-содиётдаги ҳар бир бугуннинг соғлом ривожланишини талаб этади.

Бу ҳолат циклик характерда намоён бўлади. МакроИқтисодиёт масаласи барча миллий Иқтисодиётлар учун умумий бўлиб, универсал характерга эга.

Молия тизими

Мавжуд молия муносабатларининг мажмуи— молия тизимидир. Молия тизими куйидаги унсурлардан таркиб топади:

давлат молияси (давлат бюджети);

корхоналар, фирмалар компания, концерн, Ташқилотлар молияси;

ижтимоий- сиёсий, маданий- маърифий фаолият билан шугулланувчи

Ташқилотлар (сиёсий партиялар, касаба ва ижодий уюшмалар, ёшлар, хотин кизлар Ташқилотлари кабилар);

махсус мақсадли фондлар (масалан. “Умид”, “Устоз”, “Маҳалла” жамғармалари, “Улугбек”, “Оролни кутқариш” кабилар);

хайрия фондлари

Мамлакатимиздаги молия тизимини бошқариш— молия вазирлиги ва унинг жойлардаги органлари орқали амалга оширилади. Молия вазирлиги куйидаги вазифаларни бажаришга мутасадди қилиб тайинланган:

давлатнинг молия сиёсатини амалга ошириш, молиявий режаслаштириш, молиявий манбаларни мувофиқлаштириш, молияга оид қонунларни ишлаб чиқиш, солиқ сиёсатини амалга ошириш, монополияга қарши кураш олиб бориш;

мамлакат бюджетини тайёрлаш ва уни Олий Мажлис ҳукмига такдим этиш;
давлат бюджетининг ижросини молиялаштириш, харажатларни назорат
килиш;

молия тизимини такомиллаштириш ва унинг мамлакат ижтимоий ҳаётида
фаол иштирокини таъминлаш;

барча турдаги молиявий ресурсларни давлат эҳтиёжи учун туплаш, мулк
шақлидан катъий назар молиявий интизом урнатиш;

кимматли Қозғозлар бозорини Ташиқил этиш ва молия бозорини
мувофиқлаштириш, уни назорат килиш;

хорижий сармояларни жалб этиш ва улар ҳаракатига шароит яратиб бериш ва
бошқ.

Молиявий ресурсларни, жумладан бюджет маблағларини тугри сарфланиши
устидан беъвосита назорат- тафтиш бошқармалари томонидан олиб борилади.
Тафтиш материаллари асосида молиявий ресурсларнинг аҳоли таҳлил этилади,
мамлакат Иқтисодиётининг молиявий соғломлигини таъминлаш чора-
тадбирлари белгиланади.

Давлат бюджетининг харажатлари куйдагиларни уз ичига олади:

1. Ишлаб чиқаришни тараққий эттириши (инвестициялаш);
2. Давлатга қарашли маориф, солиқни саклаш, ижтимоий таминот, маданият тармоқларини пул билан таъминлаш (ижтимоий, маданий соҳага сарфлар);
3. Мавжуд давлат идораларининг харажатлари (бошқарув харажатлари);
4. Мамлакат муҳофасини таъминлаш (ҳарбий соҳага харажатлар).

Давлат бюджетининг даромад қисми, биринчи навбатда ана шу турт хил харажатларни тула қоплаш зурур.

Бюджет қамомати бу харажатларни қоплай олмаслиги билан боғланган бўлиб, бюджет тақчиллигини юзага келтиради.

Тақчиллик даражаси жуда катта ёки бюджет истеъмол юналишида бўлса бу иқтисодий ҳаф пайдо қилиш мумкин.

Агар бюджет такчиллиги иқтисодий
тараққиёт юналиши билан боғлиқ бўлиб,
ишлаб чиқариш, инвестициялаш юкори
даражада бўлса, бунинг хавфли томони юк.
Чунки Иқтисодиётни истикболли
тузилишини яратиш, самарадорлигини
ошириш ва умуман иқтисодий устиини
кузлаган харажатлар бўлиб, бу уринни
тезда оклаши мумкин.

Бюджетдаги мувозанатни таъминлаш ва
ундаги такчилликни коплаш асосан
иқтисодий ривожланиш, бюджет
даромадларини ошириш туфайли амалга
оширилади.

Жахон бозори ва халкаро савдо
Жахон бозорини шаклланиши учун узига хос
иқтисодий шароит мавжуд бўлиши шарт.
Бу эса иқтисодий тараққиётини маълум
даражасидагина яратилади.

Жахон бозорининг хозирги даврдаги амалга оширувчилари ва унда асосий рол уйновчилар мамлакатлар ва уларнинг давлатларидир. Чунки мазмунан жахон бозори мамлакатлар Ўртасидаги бозордир. Шунинг учун ҳам бунинг Ташиқилотчилари ва иштирокчилари аввало, давлатлардир. Лекин жахон бозори иштирокчилари бу билан чегараланиб булмайди. Чунки бунда бевосита давлатларнинг узи билан бирга улар номидан вакиллари ҳам катнашадилар. Бу бозорнинг узига хос ҳукукий томонлари мавжуд булиб, барча мамлакатлар учун мажбур булган умумий талаблар бўйича ҳаракат килади.

Пул тулов хисоб китоблари банк муассасалари томонидан бажарилиб, улар махсус банклар булиши мажбур эмас. Молиявий операциялардан энг мухими товарлар сугартасидир. Бу билан махсус сугЎрта бизнеси муассасалари шугулланади. Агарда мамлакат Ташиқи савдо инфраструктурасига эга булмаса, кушимча кийинчиликлар дуч келади. Чунки чет давлат инфраструктурасидан катта кушимча харажатларни талаб килади, яъни бошка мамлакатлар транспорти, сугЎрта, бизнес, банк муассасалари савдо кампаниялари хизматлари учун куп микдорда хак тулаш керак булади.

Хозир жахонда 9та йирик савдо блоки мавжуд.

1. ЭС, (Австрия, Германия, Буюк Британия, Франция, Италия, Португалия, Ирландия, Испания, Дания, Финландия, Швеция, Белгия, Нидерландия, Греция, Люксембург)
 2. Эркин савдо бўйича иқтисодий Америка келишуви . (НАФТА); АКШ, Канада, Мексика.
 3. Эркин савдо бўйича Европа Ассоциацияси. (ЭАСТ) (Исландия, Норвегия, Швейцария, Лихтенштейн).
 - 4.Осиё-Тинч океани иқтисодий хамкорлиги (Австралия, Бруней, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Янги Зеландия, Янги Гвинея, Япония, Индонезия, Филиппин, тайван, Гонг-Конг Жанубий Корея Хитой, Канада, АКШ, Чили).
 - 5) МЭРКОСУР Бразилия, Аргентина, Уругвай, Парагвай).
-

6) Жанубий Африка ривожланиш Комитети. (Ангола, Боцвана, Лесото, Малавия, Мозамбик, Намибия, Жанубий Африка. Республикаси, Танзания Зимбабве).

7) Гарбий Африка Иқтисодиёт ва Валюта Иттифоки, (Буркина-Фасо, Нигерия, Того, Сенегал, Бенин, Мали).

8) Жанубий Осиё Регионал ҳамкорлик Ассоциацияси, (Хиндистон, Покистон, Шриланка, Бангладеш Напал).

9) Анд пакти, (Венесуелла, Колумбия, Экватор, Перу, Боливия).

Бирлашмалар чегараларини олиб ташлаш, бир хил пул бирлиги киритиш, бож олишни юк килиб, ягона бозорни Ташиқил этиш амалга оширмоқдалар. Осиё, Америка, Шаркий Эуропа бозорларида биргаликда ҳаракат килиш каби муҳим иқтисодий вазифаларни амалга бажармоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар.

Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 31-б.

Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, 67-б

Шодмонов Ш.Ш., Алимов.Р. Х., Жураев Т. Т. «Иқтисодиёт назарияси» Тошкент, «Молия» 2010 йил

Экономическая теория: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.Д.Камаева. – 10-е изд., перераб. и доп. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004, 217-бет.

Экономическая теория: Учебник. - Изд., испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2005, 55-б.

Экономическая теория (политэкономия): Учебник/ Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, акад. Г.П.Журавлевой. – 4-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2004, с.78-79.;
